

Qazaqstan Respublikasy Zańnama
jáne quqqytyq aqparat institútynyń

JARSHYSY

gylymi-quqqytyq jýrnal №2 (73)-2023

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМК
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz
сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒССҚК 14.02.2022 ж.
№38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. - з.ғ.к., Қазақстанның еңбек
сіңірген қайраткері (Астана, Қазақстан) –
(төраға)
Абайділинов Е.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)
Белых В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Губин Е.П. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельник Р.С. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Моисеев А.А. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Унзила Шапақ – з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Жанғарашев Р.М. – LL.M (Астана,
Қазақстан)
Ишекков К.А. - з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)
Қазбаева Ә.Ғ. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Қалиева А.Ө. – (Астана, Қазақстан)
Қаржаубаев С.С. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Князова А.Ж. – LL.M (Астана, Қазақстан)
Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Мұрзашев К.Т. – (Астана, Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Ғ. – PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Салықова Д.Ө. – (Астана, Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қызығызстан)

Редактор – **Қолғубаева Г.Б.**
Беттеуші – **Оспанов М.Т.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы үзәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезі
№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қ., Жеңіс даңғ.,
15А., тел.: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы.....7

Мемлекет және құқық теориясы

А.И. БИРМАНОВА, Д.К. РУСТЕМБЕКОВА,
А.А. НУКУШЕВА Негізгі мәдени құқықтарды іске асыру
тетігі 13

Конституциялық және әкімшілік құқық

Э.С. МАЙШЕКИНА, М.К. АБДРАХМАНОВ,
Е.В. ДУШЕЧКИНА Қазақстан Республикасында жергілікті
өзін-өзі басқарудың қалыптасуы мен дамуын құқықтық
талдау 22

Б.О. АЛТЫНБАСОВ, А.Р. БАЯНБАЕВА (Бристоль,
Ұлыбритания) Академиялық ұтқырлықтың жергілікті
туризмнің дамуына ықпалы: саяси және құқықтық
аспектілері 31

М.С. БИСАЛИЕВ, К.Н. ШАКИРОВ Заңды тұлғалардың
жеке деректері – киберкеңістікте құқықтық қорғаудың
арнайы объекті ретінде 42

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

Д.Б. РАЗИЕВА, Е.М. АЙТҚАЗИН, М.А. АМИРОВА
Қазақстан Республикасында медицина қызметкерлерінің
кәсіби жауапкершілігін сақтандыру.....53

Э.Б. АБЛАЕВА, А.Р. ЕНСЕБАЕВА, А.Т. ИСМАГУЛОВА,
М.А. УТАНОВ, Қазақстанның өркениеті мен
сот өндірісінде істер мен дауларды реттеу (жетістіктер,
мәселелер, келешегі)..... 63

Д.Н. БЕКЕЖАНОВ, Ғ.Б. АХМЕТ, К.А. ДЖУМАБАЕВА
Климатты қорғау ұғымының теориялық және заңнамалық
аспектілері 77

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

М.М. КУЛБАЕВА, А.Н. АХПАНОВ Халықаралық
стандарттар, тергеу сатысында сот бақылауының шетелдік
заңнамалық тәжірибесі 86

Б.М. ИМАШЕВ Маман мен сот сарапшысының
қызметінде қылмыстық сот ісін жүргізу қағидаттарын іске
асыру: проблемалар мен перспективалар. 2 бөлім. 97

К.Ә. БӘКІШЕВ, А.Х. ФЕТҚҰЛОВ Жарылыс қаупі бар
объектілерде қауіпсіздік қағидаларын бұзу: Қазақстан
Республикасы Қылмыстық кодексінің 281-бабындағы жаңа
редакцияның ерекшеліктері 108

Е.В. МИЦКАЯ Сыбайлас жемқорлыққа
қылмыстық-құқықтық құралдармен қарсы іс-қимыл..... 117

Ә.М. СЕРАЛИЕВА, Н.С. ДОСЫБЕКОВ Жедел-іздістіру
қызметі қызметкерлерін психологиялық даярлаудың негізгі
бағыттары 128

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану

Р.Қ. СӘРПЕКОВ Мүгедек адамдардың құқықтарын қорғаудың халықаралық-құқықтық стандарттары: Қазақстанда және шет елдерде енгізудің кейбір аспектілері137

Е.М. АБАЙДІЛДИНОВ, А.Н. ЕРҒАЛИМОВА Мүмкіндік шектеуі балалары бар жұмыскерлердің толық емес жұмыс күні туралы ХЕҰ-ның №175 Конвенциясы нормаларын Қазақстан заңнамасына имплементациялау148

М.А. АХМАДИ, С. НАРТ (Измир, Түркия) ICSID Конвенциясына сәйкес инвестициялық дауларды төрелікте шешудің тәртібі (Инвестициялық дауларды шешудің халықаралық орталығы)159

Д.Ө. БАЙТӨҚАЕВА, Ф. АХИЛЛЕС (Париж, Франция) Әуе және ғарыш кеңістігінің құқықтық режимін реттеу саласындағы халықаралық заң шығару тәжірибесі168

Р.Р. ЧАХОР (Краков, Польша) Польша Республикасындағы ұлттық азшылықтардың мәртебесін құқықтық реттеу176

Құқықтық мониторинг

С.И. КЛИМКИН, А.Ф. ҚАЗБАЕВА Қазақстан Республикасындағы медиацияны құқықтық реттеу.....183

В.Т. КОНУСОВА Конституциялық мониторинг ұлттық құқықтық жүйені жасампаз дамыту құралы ретінде.....193

К.Е. ИСМАҒҰЛОВ, Н.Н. ТУРЕЦКИЙ Арнаулы мемлекеттік органдар туралы заңнаманы жетілдірудің кейбір мәселелері204

Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА, Ж.Е. САДЫҚАНОВА «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» заңның тиімділігін талдау213

Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан

А.А. МЕДИНАЕВА Қазақ тіліндегі кейбір терминдердің мәселелеріне орай.....222

Жас ғалым мінбері

Э.М. МҰРАТОВА Мүгедектерді әлеуметтік қамсыздандыруды құқықтық реттеудің кейбір аспектілері228

А.Б. САТАЕВА Англия мен Қазақстанның азаматтық процесінде дәлелдемелерді ашудың кейбір теориялық және құқықтық аспектілері туралы234

Э.С. КУАНДЫҚОВА Қазақстан Республикасының агроөндірістік кешенін мемлекеттік басқару: құқықтық реттеудің мәселелері243

М.К. РАКЫМБАЕВА Өзіне-өзі қол жұмсауға жеткізгені үшін қылмыстық жауаптылық туралы құқықтық нормаларды жетілдіру253

«Жаршының» архивтегі беттері

Е.Т. БАЙМОЛДИНОВА PhD М.Х. Хасеновтің «О результатах анализа законодательства Республики Казахстан о государственных гарантиях равных возможностей мужчин и женщин» атты ғылыми жарияланымына қайта оралғанда259

ЗҚАИ-ның ғылыми қызметі туралы ақпарат264

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №2 (73)-2023

Учредитель и издатель:

РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан»

Издается с 2006 года

Все материалы журнала размещаются на сайте www.zqai.kz

Включен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по юридическим наукам

(Приказ КОКСОН МОН РК №38 от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета

Сарпеков Р.К. – к.ю.н., Заслуженный деятель Казахстана (Астана, Казахстан) – (председатель)

Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)

Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)

Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Мельник Р.С. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Рахметов С.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Малиновский В.А. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Унзила Шапак – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Главный редактор

Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)

Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)

Джангарашев Р.М. – LL.M. (Астана, Казахстан)

Ишеков К.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)

Калиева А.У. – (Астана, Казахстан)

Каржаубаев С.С. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)

Князова А.Ж. – LL.M. (Астана, Казахстан)

Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)

Мурзаев К.Т. – (Астана, Казахстан)

Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск, Россия)

Примашев Н.М. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)

Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменогорск, Казахстан)

Салыкова Д.О. – (Астана, Казахстан)

Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек, Кыргызстан)

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**

Верстка – **Оспанов М.Т.**

Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке

на учет СМИ № 17761-Ж

от 25.06.2019 г. Комитета информации

Министерства информации и коммуникаций

Республики Казахстан (Первичная постановка

на учет №6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000,

г. Астана, пр. Победы, 15А,

тел.: 8 (7172) 26-61-22

www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru

institutzakonodatelstva@gmail.com

Колонка редакции	9
Теория государства и права	
А.И. БИРМАНОВА, Д.К. РУСТЕМБЕКОВА, А.А. НУКУШЕВА Механизм реализации основных культурных прав	13
Конституционное и административное право	
Э.С. МАЙШЕКИНА, М.К. АБДРАХМАНОВ, Е.В. ДУШЕЧКИНА Правовой анализ формирования и развития местного самоуправления в Республике Казахстан	22
Б.О. АЛТЫНБАСОВ, А.Р. БАЯНБАЕВА (Бристоль, Великобритания) Влияние академической мобильности на развитие местного туризма: политические и правовые аспекты.....	31
М.С. БИСАЛИЕВ, К.Н. ШАКИРОВ Персональные данные юридических лиц как возможный особый объект правовой охраны в киберпространстве	42
Гражданское и гражданско-процессуальное право	
Д.Б. РАЗИЕВА, Е.М. АЙТКАЗИН, М.А. АМИРОВА Страхование профессиональной ответственности медицинских работников в Республике Казахстан	53
Э.Б. АБЛАЕВА, А.Р. ЕНСЕБАЕВА, А.Т. ИСМАГУЛОВА, М.А. УТАНОВ Урегулирование дел и споров в цивилистике и судопроизводстве Казахстана (достижения, проблемы, перспективы)	63
Д.Н. БЕКЕЖАНОВ, Ф.Б. АХМЕТ, К.А. ДЖУМАБАЕВА Теоретические и законодательные аспекты понятия охраны климата	77
Уголовное право и уголовный процесс	
М.М. КУЛБАЕВА, А.Н. АХПАНОВ Международные стандарты, зарубежный законодательный опыт судебного контроля в стадии расследования	86
Б.М. ИМАШЕВ Реализация принципов уголовного судопроизводства в деятельности специалиста и судебного эксперта: проблемы и перспективы. Часть 2.....	97
К.А. БАКИШЕВ, А.Х. ФЕТКУЛОВ Нарушение правил безопасности на взрывоопасных объектах: особенности новой редакции ст. 281 Уголовного кодекса Республики Казахстан	108
Е.В. МИЦКАЯ Противодействие коррупции уголовно- правовыми средствами	117
Э.М. СЕРАЛИЕВА, Н.С. ДОСЫБЕКОВ Основные направления психологической подготовки сотрудников оперативно-розыскной деятельности	128

Международное право и сравнительное правоведение

Р.К. САРПЕКОВ Международно-правовые стандарты защиты прав лиц с инвалидностью: некоторые аспекты внедрения в Казахстане и зарубежных странах	137
Е.М. АБАЙДЕЛЬДИНОВ, А.Н. ЕРГАЛИМОВА Имплементация норм Конвенции МОТ №175 о неполном рабочем времени для работников, имеющих детей с инвалидностью, в законодательство Казахстана	148
М.А. АХМАДИ, С. НАРТ (г. Измир, Турция) Арбитражная процедура решения инвестиционных споров в соответствии с конвенцией ICSID (Международный центр по разрешению инвестиционных споров)	159
Д.У. БАЙТУКАЕВА, Ф. АХИЛЛЕС (г. Париж, Франция) Международный законодательный опыт в сфере регулирования правового режима воздушного и космического пространства	168
Р.Р. ЧАХОП (г. Краков, Польша) Правовое регулирование статуса национальных меньшинств в Республике Польша	176

Правовой мониторинг

С.И. КЛИМКИН, А.Г. КАЗБАЕВА Правовое регулирование медиации в Республике Казахстан	183
В.Т. КОНУСОВА Конституционный мониторинг как инструмент созидательного развития национальной правовой системы.....	193
К.Е. ИСМАГУЛОВ, Н.Н. ТУРЕЦКИЙ Некоторые вопросы совершенствования законодательства о специальных государственных органах	204
Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА, Ж.Е. САДЫКАНОВА Анализ эффективности закона «О международных договорах Республики Казахстан»	213

Из практики законотворчества на государственном языке

А.А. МЕДИНАЕВА К вопросам некоторых терминов на казахском языке	222
---	-----

Трибуна молодого ученого

Э.М. МУРАТОВА Некоторые аспекты правового регулирования социального обеспечения инвалидов	228
А.Б. САТАЕВА О некоторых теоретических и правовых аспектах раскрытия доказательств в гражданском процессе Англии и Казахстана	234
Э.С. КУАНДЫКОВА Государственное управление агропромышленным комплексом Республики Казахстан: проблемы правового регулирования	243
М.К. РАКЫМБАЕВА Совершенствование правовых норм об уголовной ответственности за доведение до самоубийства	253

Архивные страницы «Вестника»

Е.Т. БАЙМОЛДИНОВА Возвращаясь к научной публикации PhD М.Х. Хасенова «О результатах анализа законодательства Республики Казахстан о государственных гарантиях равных возможностей мужчин и женщин»	259
--	-----

Информация о научной деятельности ИЗПИ	267
---	------------

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №2 (73)-2023

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute of Legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic scientific results of dissertations on legal sciences (Order CCES MES RK №38 from 14.02.2022)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – c.j.s., Honored Worker of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan) – (Chairman)
Abayeldinov E.M. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Abyzov R.M. – d.j.s. (Barnaul, Russian)
Belih V.S. – d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)
Gubin E.P. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Melnik R.S. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Moiseev A.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Muromcev G.I. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Rahmetov S.M. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Malinovskiy V.A. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Unzila Shapak – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)

Chief Editor

Dyussenov Ye.A. – c.j.s.

Editorial Board members

Azer Aliyev – PhD (Kiel, Germany)
Bainiyazova Z.S. – c.j.s. (Saratov, Russian)
Dzhangarashev R.M. – LLM (Astana, Kazakhstan)
Ishekov K.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Kaliev A.U. – (Astana, Kazakhstan)
Kazbayeva A.G. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Karzhaubaev S.S. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Kiyazova A.Zh. – LLM (Astana, Kazakhstan)
Kulzhabayeva Zh.O. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Murzashvili K.T. – (Astana, Kazakhstan)
Nurmaganbetov R.G. – PhD (Chelyabinsk, Russian)
Primashev N.M. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Rakhimberdin K.H. – d.j.s. (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)
Salykova D.O. – (Astana, Kazakhstan)
Tegizbekova Zh.Ch. – c.j.s. (Bishkek, Kyrgyzstan)

Editor – **Koltubaeva G.B.**
Layout – **Ospanov M.T.**
Tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media №17761-G from 25.06.2019 from the Information Committee of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan (Number and date of primary registration №6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Zhenis ave., 15A,
tel.: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Editorial	11
Theory of State and law	
A.I. BIRMANOVA, D.K. RUSTEMBEKOVA, A.A. NUKUSHEVA Mechanism for the realization of basic cultural rights	13
Constitutional and Administrative Law	
E.S. MAISHEKINA, M.K. ABDRAKHMANOV, E.V. DUSHECHKINA Legal analysis of the formation and development of local self-government in the Republic of Kazakhstan	22
B.O. ALTYNBASSOV, A.R. BAYANBAYEVA (Bristol, UK) Impact of academic mobility on the development of local tourism: political and legal aspects.....	31
M.S. BISSALIYEV, K.N. SHAKIROV Personal data of legal entities as a potential special object of legal protection in cyberspace	42
Civil and Civil Procedure Law	
D.B. RAZIEVA, Y.M. AYTKAZIN, M.A. AMIROVA Professional liability insurance of medical workers in the Republic of Kazakhstan	53
E.B. ABLAEVA, A.R. ENSEBAYEVA, A.T. ISMAGULOVA, M.A. UTANOV Settlement of cases and disputes in civil law and proceedings in Kazakhstan (achievements, problems and prospects)	63
D.N. BEKEZHANOV, G.B. AKHMET, K.A. JUMABAYEVA Theoretical and legislative aspects of the concept of climate protection	77
Criminal law and Criminal procedure	
M.M. KULBAEVA, A.N. AHPANOV International standards, foreign legislative experience of judicial control in the investigation stage	86
B.M. IMASHEV Implementation of the principles of criminal justice in the activities of a specialist and a forensic expert: problems and prospects. Part 2	97
7K.A. BAKISHEV, A. KH. FETKULOV Violation of safety rules at explosive objects: features of the new edition of art. 281 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan	108
E.V. MITSKAYA Countering corruption by criminal law means	117
A.M. SERALIYEVA, N.S. DOSSYBEKOV The main directions of psychological training of employees of the operational and investigative activities	128

International law and Comparative law

R.K. SARPEKOV International legal standards for the protection of the rights of persons with disabilities: some aspects of implementation in Kazakhstan and foreign countries137

Y.M. ABAIDELDINOV, A.N. YERGALIMOVA Implementation of the norms of ILO convention no.175 on part-time work for workers with children with disabilities into the legislation of Kazakhstan148

M.A. AKHMADI, S. NART (Izmir, Turkey) Arbitration procedure for resolving investment disputes in accordance with the ICSID convention (the International centre for settlement of investment disputes)159

D.U. BAITUKAYEVA, PH. ACHILLEAS (Paris, France) International legislative experience in the sphere of regulation of airspace and outer space legal regime168

R.R. CZACHOR (Poland, Krakow) The legal status of national minorities in the Republic of Poland 176

Legal monitoring

S.I. KLIMKIN, A.G. KAZBAYEVA Legal regulation of mediation in the Republic of Kazakhstan183

V.T. KONUSOVA Constitutional monitoring as a tool for constructive development of the national legal system193

K.E. ISMAGULOV, N.N. TURETSKIY Some issues of improving the legislation on special state bodies204

E.N. KALIAKPEROVA, ZH.Y. SADYKANOVA Analysis of the effectiveness of the law «On international treaties of the Republic of Kazakhstan»213

From the lawmaking practice in the official language

A.A. MEDINAYEVA To the questions of some terms in the kazakh language.....222

Young researchers' tribune

E.M. MURATOVA Some aspects of the legal regulation of social security for the disabled228

A.B. SATAYEVA On some theoretical and legal aspects of disclosure of documents in civil proceedings in England and Kazakhstan234

E.S. KUANDYKOVA State administration of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan: problems of legal regulation243

M.K. RAKYMBAEVA Improvement of legal norms on criminal liability for incitement to suicide253

The archive pages of the «Bulletin»

Y.T. BAIMOLDINOVA Returning to the scientific article by PhD M.KH. Khassenov «On the results of the analysis of legislation of the Republic of Kazakhstan on state guarantees of equal rights and equal opportunities of men and women».....259

Information about the scientific activities of ILLI RK.....264

НЕГІЗГІ МӘДЕНИ ҚҰҚЫҚТАРДЫ ІСКЕ АСЫРУ ТЕТІГІ

Ақсұңқар Исламбекқызы Бирманова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының қауымдастырылған профессоры, PhD докторы, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: birmanovaa81@internet.r

Динара Кенжебекқызы Рустембекова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры, PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: dinara_226@mail.ru

Айгуль Ашимовна Нукушева¹

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: akuka007@mail.ru

Аннотация. Адам мен азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтары жүйесінде мәдени құқықтар маңызды орын алады. Ұсынылған мақаланың өзектілігі тұтастай алғанда мемлекеттің мәдени даму мәселелеріне, жеке тұлғаның мәдени құқықтары мен бостандықтарына, атап айтқанда жұртшылық пен мемлекеттің тиісті органдары тарапынан назар аударуды күшейту қажеттілігімен байланысты. Кез-келген халықтың мәдениеті өзіндік ерекшелігімен, формасы мен мазмұны бойынша белгілі бір белгілерімен ерекшеленеді. Мәдени құқықтарды теориялық тұрғыдан түсіну мәселесі конституциялық құқық ғылымында да, мемлекет және құқық теориясы мен тарихында да зерттеу тақырыбына айналады. Біздің мемлекетіміз бен қоғамымызда мәдени құқықтарды іске асыру үшін, оның ішінде мәдениет пен сабақтас салалардағы қатынастарды заңнамалық реттеуді дамыту арқылы барлық қажетті жағдайлар жасалуы тиіс. «Адам құқықтарын қамтамасыз ету механизмі» санатында әлі нақты түсініктеме жоқ. Мақалада талданатын санат әртүрлі көзқарастардан қарастырылады және тетік құқықтық реттеудің, заң шығарудың, заңды мінез-құлықты қалыптастырудың, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың, адам құқықтарын қамтамасыз етудің, адам мен азаматтың негізгі құқықтарын қорғаудың, оңалтуды қамтамасыз етудің белгілі бір элементтерінің жиынтығы ретінде ерекшеленеді. Айта кетейік, халықаралық деңгейде әмбебап сипаттағы да, өңірлік сипаттағы да көптеген халықаралық құқықтық актілер қолданылады. Өкінішке орай, Мәдениет құқықтарының дербес декларациясы әлі қабылданған жоқ. Авторлар мәдениет саласындағы қатынастарды, атап айтқанда жеке тұлғаның мәдени құқықтарын құқықтық реттеуді үйлестіру, рухани-мәдени компоненттің беделін арттыру үшін үлкен маңызы бар құжатты бекітуді ұсынады.

Түйінді сөздер: адам мен азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтары, мәдени құқықтар, адам құқықтарын қамтамасыз ету тетігі, конституциялық құқықтар мен бостандықтарды іске асыру тетігі, адамның негізгі мәдени құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың конституциялық-құқықтық тетігі.

МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ КУЛЬТУРНЫХ ПРАВ

Бирманова Аксункар Исламбековна

Доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры теории и истории государства и права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Республика Казахстан, e-mail: birmanovaa81@internet.ru

¹ Хат-хабарларға арналған автор

Рустембекова Динара Кенжебековна

Доктор PhD, ассоциированный профессор, профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Республика Казахстан, e-mail: dinara_226@mail.ru

Нукушева Айгуль Ашимовна

Кандидат юридических наук, доцент, профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Республика Казахстан, e-mail: akuka007@mail.ru

Аннотация. В системе основных прав и свобод человека и гражданина культурные права занимают важное место. Актуальность представленной статьи обусловлена необходимостью усиления внимания к проблемам культурного развития государства в целом, культурным правам и свободам личности, в частности со стороны как общественности, так и соответствующих органов государства. Культура какого-либо народа отличается спецификой, теми или иными особенностями по форме и содержанию. Вопрос теоретического осмысления культурных прав становится предметом исследования и в науке конституционного права, и теории и истории государства и права. В нашем государстве и обществе должны быть созданы все необходимые условия для реализации культурных прав, в том числе через развитие законодательного регулирования отношений в культуре и смежных сферах. Категория «механизм обеспечения прав человека» пока не имеет однозначного объяснения. В статье анализируемая категория рассматривается с различных позиций, и выделяют механизм как совокупность определённых элементов правового регулирования, правотворчества, формирования правомерного поведения, реализации прав и свобод граждан, обеспечения прав человека, защиты основных прав человека и гражданина, обеспечения реабилитации. Отметим, что на международном уровне действует большое количество международных правовых актов как универсального характера, так и регионального. К сожалению, до сих пор не принята самостоятельная Декларация прав культуры. Авторами предлагается, утверждение такого документа, которое имело бы колоссальное значение для гармонизации правового регулирования отношений в сфере культуры, в частности культурных прав личности, повышения престижа духовно-культурного компонента.

Ключевые слова: основные права и свободы человека и гражданина, культурные права, механизм обеспечения прав человека, механизм реализации конституционных прав и свобод, конституционно-правовой механизм реализации основных культурных прав и свобод личности.

MECHANISM FOR THE REALIZATION OF BASIC CULTURAL RIGHTS

Birmanova Axunkar Islanbekovna

PhD, Associate professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan, e-mail: birmanovaa81@internet.ru

Rustembekova Dinara Kenzhebekovna

PhD, Associate professor, Professor of the Department of Civil and Labor Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan, e-mail: dinara_226@mail.ru

Nukusheva Aigul Ashimovna

Candidate of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Civil and Labor Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan, e-mail: akuka007@mail.ru

Abstract. *Cultural rights occupy an important position in the system of fundamental human and civil rights and freedoms. The relevance of the presented article is due to the need to increase attention to the issues of cultural development of the state as a whole, cultural rights and freedoms of the individual, in particular, on the part of both the public and the relevant state structures. The culture of any nation is distinguished by its specifics, by certain features in form and content. The problem of theoretical understanding of cultural rights becomes the subject of research in the science of constitutional law, theory and history of the state and law. All the necessary conditions for the exercise of cultural rights should be created in our state and society, including through the improvement of legislative regulation of relations in culture and related spheres. The category of "mechanism for ensuring human rights" does not yet have an unambiguous interpretation. In the article, the analyzed category is considered from various positions, and the mechanism is distinguished as a set of certain elements of legal regulation, law-making, the formation of lawful behavior, the realization of citizens' rights and freedoms, ensuring human rights, protecting fundamental human and civil rights, ensuring rehabilitation. It should be noted that a large number of international acts, both universal and regional, are in force at the international level. Unfortunately, an independent Declaration of Cultural Rights has not yet been adopted. The authors propose the approval of such a document, which would be of enormous importance for the harmonization of legal regulation of relations in the field of culture, in particular the cultural rights of the individual, increasing the prestige of the spiritual and cultural component.*

Keywords: *basic human and civil rights and freedoms, cultural rights, mechanism for ensuring human rights, mechanism for the implementation of constitutional rights and freedoms, constitutional and legal mechanism for the implementation of basic cultural rights and freedoms of the individual.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_13

Кіріспе

XX ғасырда Қазақстанда болған тарихи және саяси оқиғалар қазақстандық мәдениеттің көптеген дәстүрлі құндылықтары мен көзқарастарының жоғалуына әкелді. 90-жылдардың басында Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін қазақстандық мәдени кеңістіктің рухани-адамгершілік мағыналары жойылды. Қазақ мәдениетінің көптеген дәстүрлі негіздері рухани мағынасын жоғалта бастады немесе деформациялауға түсе бастады.

Ұрпақтар мен мәдени құндылықтар арасындағы сабақтастық пен байланыстың тарихи жіптерінің үзілуінің нәтижесі Қазақстан халқының, тұтастай алғанда ұлттың бірлігінің әлсіреуі болып табылады. Мәдениет пен мәдени саясат рухани-ағартушылық мақсатын жоғалтады. Мәдениет өзінің ішкі тұтастығы мен өміршеңдігін, ұлтты рухтандыру, біріктіру және шабыттандыру мақсатын жоғалтып, нысан ретінде әрекет ете бастады.

Кез-келген халықтың мәдениеті өзіндік ерекшелігімен, нысаны мен мазмұны бойынша белгілі бір белгілерімен ерекшеленеді. Бұл қазіргі Қазақстан Республикасы

болып табылатын көпұлтты мемлекетке толықтай қатысты. 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясында² мәдени құқықтар жүйесін бекіту олардың дамуына ықпал етті, бірақ бұл процесс әлі аяқталған жоқ. Қазақстан мемлекеті мен қоғамында мәдени құқықтарды жүзеге асыру үшін, оның ішінде мәдениет пен сабақтас салалардағы қатынастарды заңнамалық реттеуді жетілдіру арқылы барлық қажетті жағдайлар жасалуы тиіс.

Мәдени мұрасыз жастарды тәрбиелеу мен білім беру, оларды әлеуметтендіру міндеттерін шешу мүмкін емес. Бұл көбінесе халықтың ұжымдық менталитетін анықтайды, яғни ол мәдени бірегейлікті, халықтың «бет-бейнесін» қалыптастырады.

Ұсынылған мақаланың өзектілігі тұтастай алғанда мемлекеттің мәдени даму мәселелеріне, жеке тұлғаның мәдени құқықтары мен бостандықтарына, атап айтқанда жұртшылық тарапынан да, мемлекеттің тиісті құрылымдары тарапынан да назар аударуды күшейту қажеттілігімен байланысты. Мемлекет басшысы мемлекеттік мәдени саясат негіздерін іске асырудың күтілетін нәтижелерінің ішінде қазақ қоғамының зияткерлік

² Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

әлеуетін арттыруды, өнер мен мәдениетті - жеке іске асыру мен әлеуметтік қажеттіліктің қажетті шарттары ретінде түсіну және бағалау қабілетін атап өтті.

Әдістер мен материалдар

Жұмыста қолданылатын саяси-құқықтық талдау әдісін қолдана отырып, зерттеу халықаралық құқықтық актілер негізінде мәдени құқықтар саласындағы заңнамалық реттеудің саяси бастамалары мен перспективалық бағыттарын қарастырады.

Нәтижелер және талқылау

Қазіргі Қазақстанда жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын конституциялық тану демократиялық мемлекет, азаматтық қоғам құру және прогрессивті даму үшін түбегейлі маңызға ие. Адам, оның құқықтары мен бостандықтары қазір ең жоғары құндылық ретінде танылады. Бұл жалғыз іргелі құндылық, оған қатысты барлық басқа қоғамдық құндылықтар басқа нормативтік деңгейге ие және оған қайшы келе алмайды.

Жеке құқықтар институтын толыққанды дамыту тиімді іске асырусыз, маңызды және бірінші кезектегі игіліктерді - адамның қоғамдық қатынастар жүйесіндегі ерекше маңыздылығын жүзеге асырмай мүмкін емес.

Адам мен азаматтың негізгі мәдени құқықтары мен бостандықтарын іске асыру, ең алдымен, жеке тұлғаны құрметтеуге және заңнаманы (конституциялық және ағымдағы) сақтауға негізделген күрделі, көп сатылы процесс болып табылады.

Алайда, оларды жүзеге асыру практикасы шынайы демократиялық бағдарларды және жеке тұлғаның қадір-қасиетін нақты құрметтеуді бекіту кезінде жеткілікті түрде сәйкес келмеді. Мемлекет сөз жүзінде емес, іс жүзінде адам құқықтары идеясын жоғары құндылық ретінде басшылыққа алуы үшін ұзақ уақыт қажет, сондықтан бұл құқықтар мен бостандықтар заңдардың мағынасын, мазмұнын мен қолданылуын, заң шығарушы және атқарушы биліктің, жергілікті өзін-өзі басқарудың қызметін анықтайды.

Іске асырудың мақсаттары мен міндеттері болмаса, Негізгі Заңда бекітілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары формальды болып табылады. Отандық және шетелдік тәжірибе белгілі бір құқықтар мен бостандықтарды жариялау, өмір сүру жеткіліксіз екенін айқын көрсетеді, өйткені адамның құқықтары мен бостандықтары қағазға оңай жазылады, бірақ іс жүзінде жүзеге асыру өте қиын. Құқықтар мен бостан-

дықтарды жүзеге асыру міндеттері белгілі бір мемлекеттік аппараттың және тиісті әлеуметтік-құқықтық тетіктің болуын болжайды.

Әдебиеттерде талданатын категория әртүрлі көзқарастардан қарастырылады және тетік құқықтық реттеудің, заң шығарудың, заңды мінез-құлықты қалыптастырудың, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың, адам құқықтарын қамтамасыз етудің, адам мен азаматтың негізгі құқықтарын қорғаудың, оңалтуды қамтамасыз етудің белгілі бір элементтерінің жиынтығы ретінде ерекшеленеді.

«Адам құқықтарын қамтамасыз ету тетігі» санатында әлі нақты түсінік жоқ. Бірқатар авторлар оны құқық қорғау органдарының қызметі арқылы, басқалары жеке тұлғаның және адам құқықтарын қамтамасыз ету субъектілерінің келісілген іс-әрекеттері арқылы, ал келесілері кепілдік жүйесі арқылы ашады [1, 117 б.].

В.И. Гойман пікірі бойынша, бұл механизм – «бұл азаматтар, олардың бірлестіктері мен ұйымдары үшін жағдай жасау үшін мемлекет, оның органдары мен лауазымды тұлғалары жүзеге асыратын және өз мақсатымен заңның нақты қолданылуын қамтамасыз ететін өзара келісілген материалдық-техникалық, ұйымдастырушылық-басқарушылық, идеологиялық (әлеуметтік-саяси) және арнайы-заңды шаралар кешені өз әрекеттерін заң талаптарымен келіседі, сондай ақ олар ұсынатын әртүрлі мүдделер мен қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндіктерін кедергісіз және тиімді пайдаланады» [2, 12-13 б.].

Алайда, «адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету тетігі» және «адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру тетігі» категориялары өте жақын болғанымен, оларды сәйкестендіруге болмайды.

Ивакина Д.С. монографиялық жұмысында авторлар бұл ұғымдарды ажыратады дей келе, соның ішінде А.М.Тхакаловтың адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы құқықтық мәртебенің негіздерін бекітетін тиісті нормативтік-құқықтық актілердің болуымен ғана емес, сонымен бірге олардың саясатпен, идеологиямен, әлеуметтік-экономикалық жүйемен, оның ұлттық, тарихи және басқа да ерекшеліктерімен байланысы арқылы анықталады деп санайтынын ерекше атап көрсетеді. Бұл құқықтарды қамтамасыз ету тетігі мыналарды қамтиды: конституциялық сот; сот арқылы қорғау (жалпы юрисдикция соттары); атқарушы билік органдарының әкімшілік әрекеттері; үкіметтік

емес құқық қорғау ұйымдарының қызметі; адамның өз құқықтарын заңды түрде қорғауы және құқықтарды қорғаудың халықаралық-құқықтық тетігі [3, 131 б.].

Жақында құқықтануда «жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын іске асыру тетігі» ұғымына көбірек көңіл бөлінді. Осы санатқа арналған жұмыстар пайда болды. Сонымен, О.В. Белянская бұл құқықтық құралдар кешенін, сондай-ақ олардың құқықтары мен бостандықтарын неғұрлым толық және тиімді пайдалану мақсатында іске асыру үшін жеке тұлғаның тәуелсіз әрекеттерін білдіреді. Жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын тікелей іске асыру тетігінің құрылымдық элементтері: құқықтық нормалар; заңдық фактілер; жеке тұлғаның өз құқығын жүзеге асыру жөніндегі қызметі; өзін-өзі қорғауды қоса алғанда, жеке адамның құқықтарын сақтау және қорғау; рәсімдер; кепілдіктер болып табылады [4, 78 б.].

И.Н. Плотникова негізгі құқықтар мен бостандықтарды іске асырудың келесі кезеңдерін анықтайды: 1) негізгі құрамдас бөліктері базалық нормалар, конституциялық құқықтық қатынастар болып табылатын конституциялық мәртебе; 2) салалық заңнамадағы құқықтар мен міндеттерді, оның ішінде құқық шектеулерін нақтылау; салалық құқықтық қатынастар; 3) субъектінің құқықтық қатынастарды сақтау, пайдалану, орындау түріндегі белсенді мінез-құлқы; 4) субъектінің нақты әлеуметтік игіліктерді пайдалануы. Аталғандардан басқа, субъектінің бұзылған құқықты қалпына келтіру және қорғау жөніндегі белсенді мінез-құлқын қамтитын факультативтік кезең болуы мүмкін, оған субъектінің құқығын сақтау және қорғау жөніндегі уәкілетті мемлекеттік органдардың міндеті сәйкес келеді [5, 81-95 б.].

Нақты құқықты іске асыру тетігінің кезеңдері: 1) осы құқықтың құқықтық мәртебесі; 2) конституциялық құқықтық қатынастар; 3) нақты игілікті пайдалану; 4) құқықтық қатынастар субъектілерінің құқықтары мен міндеттерін нақтылау; 5) нақты шешім қабылдау; 6) адамдардың мінез-құлқында қабылданған шешімді іске асыру және таңдалған нұсқаманың дұрыс орындалуын тексеру болып табылады.

Бұл үрдістің жетекші элементтері дұрыс көрсетілген. Алайда, біздің көзқарасымыз бойынша, жоғарыда аталған авторлар жеке тұлғаның зияткерлік және мәдени деңгейі, оның әлеуметтік-психологиялық компоненті, әлеуметтік мәртебесі, ұлттық және аймақтық ерекшеліктері сияқты құқықтар мен бостандықтардың толыққанды іске асы-

рылуына әсер ететін маңызды факторларға тиісті назар аударған жоқ. Шынында да, орасан зор және көпұлтты Қазақстандағы мәдени игіліктерге деген қажеттілік - әртүрлі. Елордада және миллиондай адам бар қалаларда тұратын азаматтар бір жағдай, шалғай ауылдардың халқы мүлдем басқа. Барлық жерде дерлік отандық әдебиеттерде жалпы түрде, қажетті нақтылаусыз, әр түрлі кепілдіктердің рөлі атап өтілді - ең алдымен мемлекеттік.

«Конституциялық құқықтар мен бостандықтарды іске асыру тетігі» санатын ең жалпы түрде субъективті құқықты іске асырудың құралдары мен нысандарының жиынтығы, осы институттар жұмыс істейтін дәйекті және өзара байланысты үрдістің белгілі бір кезеңдері ретінде анықтау керек. Ол екі компонентті қамтиды: белгілі бір нәтижеге жету процесі және түпкілікті нәтиже. «Адам мен азаматтың негізгі мәдени құқықтары мен бостандықтарын іске асыру» ұғымының құқықтық мазмұны субъективті құқықтар ретінде олардың мазмұнына байланысты нақты мүмкіндіктерді жүзеге асыру, іске асыру үрдісі мен нәтижесі, сондай-ақ азаматтардың белгілі бір салада осы өкілеттіктер арқылы өз мүдделерін қанағаттандыруы ретінде анықталуы керек.

Дәйекті және өзара байланысты әрекет ететін субъективті құқықты іске асырудың құралдары, нысандары мен тәсілдерінің жиынтығын құра отырып, конституциялық құқықтар мен бостандықтарды іске асыру тетігі әлеуметтік игіліктерді нақты пайдалануға әкеледі, бұл осы қызметтің маңызды нәтижесі болып табылады. Бұл ретте әлеуметтік-мәдени саладағы нақты мүдделер мен қажеттіліктер жеке және отбасылық деңгейде қанағаттандырылады.

Жалпы алғанда, негізгі құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асырудың жетекші кезеңдерін ажыратуға болады. Бұл, ең алдымен, конституциялық нормалар мен тиісті құқықтық қатынастарды, сондай-ақ салалық заңнамадағы-әкімшілік, азаматтық құқықтар мен міндеттерді нақтылауды қамтитын базалық мәртебе. Субъектінің заңды ережелерді сақтау, пайдалану, орындау және белгілі бір әлеуметтік игілікті пайдалану түріндегі белсенді мінез-құлқы міндетті болып табылады. Сондай-ақ, белгілі бір адамның психологиялық, зияткерлік, мәдени, әлеуметтік ерекшеліктерін ескеру қажет. Әр тұлға әр түрлі. Өмір үрдісінде адам қызмет түрін, мамандығын таңдайды, білім алады, қабілеттерін дамытады. Осы жеке факторларды (жағдайларды) елемей, құқықтар мен бостандықтарды, ол ұмты-

латын мақсаттарды толық сапалы іске асыруға қол жеткізу мүмкін емес. Мемлекеттік кепілдіктердің жетекші рөліндегі әлеуметтік, экономикалық, қаржылық сияқты жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктері дербес маңызға ие. Жеке тұлғаның негізгі мәдени құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың конституциялық-құқықтық тетігі мынадай элементтерді қамтиды.

1. Адам мен ҚР азаматының мәдени құқықтары мен бостандықтарын тану, олардың негізгі нормаларды бекітуі және конституциялық құқықтық қатынастардың пайда болуы.

2. Салалық заңнамада талданатын құқықтарды нақтылау, оның ішінде шығармашылық қызметтің жекелеген түрлерін жүзеге асырудың шарттары мен алғышарттарын, оны орындау тәртібі мен тәсілдерін, сақтау мен қорғауды айқындау.

3. Осы құқықтар тобын іске асырудың заңнамалық шектерін белгілеу. Атап айтқанда, соғысты, зорлық-зомбылық пен қатыгездікті, нәсілдік, ұлттық, діни, таптық және өзге де эксклюзивтілікті немесе төзбеушілікті, экстремизмді, порнографияны насихаттауға әкелетін шығармашылық және өзге де қызметке тыйым салынады. Мәдени қызметке тыйым салуды тек сот және заңнама бұзылған жағдайда ғана жүзеге асыра алады.

4. Мемлекеттің қарастырылып отырған құқықтарды іске асыруға ықпал ететін іс-шаралар кешенін өткізуі, атап айтқанда:

а) шығармашылық қызметкерлер ұйымдарын: одақтарды және өзге де осындай бірлестіктерді (сондай-ақ шығармашылық қызметкерлердің халықаралық қауымдастықтарының филиалдары мен бөлімшелерін) құруға және олардың қызметіне жәрдемдесу;

ә) мемлекеттік мәдени саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеу, жұмыспен қамту, кәсіптік даярлық, еңбек жағдайлары, әлеуметтік қорғау саласындағы іс-шараларды жоспарлау жөнінде шығармашылық қызметкерлермен консультациялар жүргізу;

б) өмір сүру сапасын арттыру, мәдениетті сақтау және дамыту, жұмысшылардың еңбек жағдайлары мен жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету жөніндегі қызметті олардың өздерін осы бағытқа арнау мүмкіндігі болатындай ынталандыру;

в) өнер және мәдениет, ғылым және техника саласындағы кәсіби қызметке кадрлар, осы салалардағы педагог - мамандар даярлау;

г) мектепке дейінгі білім беру мекеме-

лерінде, мемлекеттік білім беру мекемелерінде балалардың тиісті бейімділігі мен қабілеттерін дамытудан бастап жеке тұлғаның шығармашылық қабілеттерін дамытуды ынталандыру, оның ішінде қоғамдағы мәдениет пен өнердің жалпы деңгейін арттыру;

ғ) дарынды балалар мен жастарды анықтау, олардың білім алуы мен өзін-өзі жетілдіруі үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ету;

д) тұтас тұлғаны, оның руханилығын, даралығын, зияткерлік және эмоционалдық байлығын қалыптастыру мен дамытудың аса маңызды тәсілдерінің бірі ретінде Қазақстан халқының көркемдік білімін, көркемдік мәдениетін дамыту;

е) халықтың барлық әлеуметтік және жас топтарының эстетикалық қажеттіліктері мен талғамдарын қалыптастыру және дамыту, шектеулі жұртшылықтың шынайы білгірлеріне арналған классикалық өнер қоғамындағы ықпалды сақтау, оны біртіндеп «бұқаралық мәдениет» ығыстырады. Тұтастай алғанда, бұл қарапайым азаматтардың мәдениеті, олардың санасы белгілі бір шығарманың танымалдылығына тікелей әсер етеді, әдетте бұқаралық ақпарат құралдарын дамыту мен насихаттаумен байланысты кең таралған жанр.

ё) арт-терапияның заманауи әдістемелерін енгізу арқылы балаларды, жасөспірімдерді және халықтың басқа да топтарын түзету педагогикасы, психофизикалық сауықтыру мақсатында өнердің, көркемдік-шығармашылық қызметтің мүмкіндіктерін пайдалану. Қазіргі кезде тек ірі қалаларда ғана мүмкін болады;

ж) өзінің қажырлы еңбегі үшін лайықты ақы алу мүмкіндіктерін кеңейту мақсатында қоғам мен жеке тұлғалардың шығармашылық өнімге деген сұранысының өсуіне ықпал ету;

з) қызметтің ерекшелігін ескере отырып, қызметкерлерге (және олардың ұжымдарына) салық салу жүйесін жетілдіру.

5. Субъектінің (жеке тұлғаның) адам мен азаматтың мәдени құқықтарын іске асыру үрдісінде нақты нәтижеге қол жеткізуге байланысты саналы әрекеттері, бұл келесі кезеңдерді болжайды:

а) мәдени өмірдің барлық салаларына қатысуға және мәдени құндылықтарға еркін қол жеткізуге, мәдениет мекемелерін пайдалануға құқығы бар;

ә) әр түрлі деңгейдегі білім алуға, біліктілігін арттыруға құқығы бар;

б) кәсіби және кәсіби емес (әуесқойлық) негізде өзінің қызығушылықтары мен қабілеттеріне сәйкес шығармашылықтың бар-

лық түрлерімен айналыса алады;

в) мұндай қызметпен өз бетінше айналысуға немесе шығармашылық қызметкерлер ұйымына қауымдастыққа және өзге де бірлестікке кіруге құқылы;

г) субъект өз еңбегінің нәтижесін пайдалануға құқылы, бұл деректердің (сондай-ақ зияткерлік) құқықтардың бүкіл жиынтығын сенімді қорғауды көздейді. Бұл қатарда ана тілін пайдалану құқығы, қарым-қатынас, тәрбие, білім беру және шығармашылық тілін еркін таңдау маңызды.

6. Мемлекеттің негізгі мәдени құқықтары мен бостандықтарын сақтау, сондай-ақ оларды қорғау. Бұл адамның және азаматтың бұзылған құқықтарды қалпына келтіру жөніндегі белсенді әрекеттерін, оның ішінде сот арқылы қорғауды, осы құқықтар тобын дамытуға мемлекеттік қолдауды білдіреді.

7. Мәдениет саласындағы шет елдермен ынтымақтастық, мемлекеттер арасындағы мәдени байланыстарды нығайту, Қазақстан Республикасының шет елдермен мәдени алмасуы. Бұрын бірқатар елдерде мәдениет мемлекеттің басты мәселелерінің бірі болғанына қарамастан, оның саяси және әкімшілік иерархиядағы рөлі әлі қалыптасқан жоқ. Бұл мемлекет өзінің ұлылығын мәдениет пен өнер арқылы насихаттауға қанша қаражат салғанын еске түсіргенде таң қалдырады. XVI-XVII ғасырлардағы француз және италиян билеушілерінің аулаларының сән-салтанаты, XIX ғасырдағы неміс сот оркестрлері, ортағасырлық ғимараттарды қымбат қалпына келтіру, XX ғасырдағы (Еуропа, Америка, Жапония) мәдени орталықтар мен радио және телехабар тарату желілеріне үлкен инвестициялар-сонымен бірге мәдени қызметті басқаратындардың мәртебесі мүлдем сәйкес келмейді саясаткерлер жариялаған қоғамдағы мәдениеттің рөлі.

Кез-келген елдің үкіметі бірінші кезекте қаржыға, қорғанысқа, сыртқы саясатқа және

халықаралық қауіпсіздікке назар аударады. Барлық басқа салалар мемлекеттік бюджеттің әлеуетіне (мөлшеріне) байланысты өз маңыздылығы бойынша құрылады. Сондықтан әскери және құқық қорғау салалары мәдениетке басымдық береді, дегенмен мәдени компонент аталған көптеген салаларда бар. Мысалы, қорғаныс, ішкі істер ведомстволарында клубтар, демалыс орталықтары, драма театрлары, музыкалық топтар, әндер мен билер ансамбльдері, теле және радиостанциялар жұмыс істейді.

Бұл шындық. Егер мәдениет, мысалы, қорғаныс, құқық қорғау және сыртқы саяси қызмет сияқты жоғары орынға ие болса, мемлекет өзінің мүмкіндіктерін едәуір нығайтып, беделі мен ықпалын арттырады.

Айта кетейік, халықаралық деңгейде әмбебап сипаттағы да, өңірлік сипаттағы да көптеген халықаралық актілер қолданылады. Мәдени өмір саласындағы қатынастарды реттейтін әмбебап халықаралық құжаттарға, ең алдымен, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (1948)³, Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық Пакті (1966)⁴ жатады.

Еуропа Кеңесі шеңберінде мәдени өмір саласындағы негізгі құжаттар Еуропа мәдени конвенциясы (1954 ж.)⁵ және Дүниежүзілік мәдени және табиғи мұраны қорғау туралы конвенция (1972 ж.)⁶ болып табылады.

Мәдениет саласындағы қатынастарды реттеудегі ерекше рөл ЮНЕСКО құжаттарына – Халықаралық мәдени ынтымақтастық қағидаттарының декларациясына (1966 ж.)⁷; Мәдени әртүрлілік туралы жалпыға бірдей декларацияларға (2001 ж.)⁸ тиесілі. Мәдени өмір саласындағы қатынастарды реттеуде ЮНЕСКО әзірлеген ұсынымдық актілердің маңызы зор: мұражайлардың көпшілікке қол жетімділігін қамтамасыз етудің ең тиімді

3 Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. Декларация БҰҰ Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда №217А (III) қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001> (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

4 Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық Пакті (Нью-Йорк, 1966 ж. 19 желтоқсан) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30014668 (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

5 Еуропа мәдени конвенциясы (Париж, 1954 жылғы 19 желтоқсан) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30603517 (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

6 Дүниежүзілік мәдени және табиғи мұраны қорғау туралы конвенция (1972 ж.) // <https://ecogofond.kz/orhusskaja-konvencija/dostup-k-jekologicheskoy-informacii/haly-araly-yntyyma-tasty/haly-araly-konvencijalardy-ltymbajandamalary/nacionalnye-doklady-po-konvencii-junesko-ob-ohrane-vsemirnogo-kulturnogo-i-prirodnogo-nasledija/> (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

7 Декларация ООН о принципах международного культурного сотрудничества (Париж, 4 ноября 1966 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1022360 (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

8 Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/cultural_diversity.shtml (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

шараларына қатысты ұсыныстар (1960 ж.)⁹, «Фольклорды сақтау туралы» (1989 ж.)¹⁰ және т. б.

Өкінішке орай, Мәдениет құқықтарының дербес декларациясы әлі қабылданған жоқ. Мұндай құжатты бекіту мәдениет саласындағы қатынастарды, атап айтқанда жеке тұлғаның мәдени құқықтарын құқықтық реттеуді үйлестіру, рухани-мәдени компоненттің беделін арттыру үшін орасан зор маңызға ие болар еді. Мәдениет саласындағы қазақстандық заңнаманы талдау осы сала қосымша құқықтық реттеуді талап етеді деген қорытындыға келді.

Негізгі мәселелердің бірі, қазіргі уақытта да өзекті, кең гуманитарлық дүниетанымның болмауы, - деп жазды академик Д.С. Лихачев. Жергілікті және ведомстволық фактілер жойылмағанын қосқанда, мәдениетке қатысты құбылыстар бір-бірінен оқшаланған түрде қарастырылады: театр үшін, жазу ұйымдары үшін және филармониялар мен мұражайлар үшін өз мәселелері.

Мысалы, өнер туындыларының түпнұсқалығының жеке мәселесі отандық және шетелдік мұражайлар мен коллекционерлер үшін бірдей өзекті. Сонымен қатар, жалғандықтар көбінесе қара нарықта ғана емес, кейде құрметті аукциондарда да кездеседі. Әлемге әйгілі Кристи, Сотби, Доротеум және басқа да аукциондарда сатып алушылар жалған емес, нақты тауар алатынына жоғары кепілдік береді деп саналады. Зерттеудің соңғы әдістері, технологиялық жабдықтар, мамандардың кәсіби білімі мұндай фирмаларға өздерін және өз клиенттерін заманауи жалғандықтардан сақтандыруға мүмкіндік береді. Дегенмен, әйгілі аукциондарда да өнер сатылымының айналасында жанжалдар жиі кездеседі.

Назар аударуға тұрарлық келесі мәселе - концерттік және гастрольдік қызметті реттейтін мамандандырылған нормативтік актінің болмауы. Бұл актіде концерттік ұйымдарды нақты мемлекеттік қолдау шараларын, салық салу ерекшеліктерін бекіту орынды болар еді.

Нарықтық қатынастар мен капиталды жинақтау жағдайында «пайдаға деген шөлдеу», ақша табу жиі кездеседі, көбінесе мораль мен мораль қағидағтарына қайшы келеді. Педагогтардың, ғалымдардың, саясаткерлердің, заңгерлердің, азаматтардың міндеті - ең алдымен жас ұрпақты адамгер-

шілік және мәдени құндылықтарға тәрбиелеу және таныстыру.

Негізгі мәдени құқықтарды толық және сапалы іске асыру мемлекеттің Негізгі заңын құрметтеуге негізделген жалпы және құқықтық мәдениетті, қоғамдық сананы азаматтарда тәрбиелеу жөніндегі мемлекет пен жұртшылықтың қызметін көздейді.

Негізгі мәдени құқықтарды іске асырудың конституциялық-құқықтық тетігі жұмыс істеуі және жетілдірілуі керек, бұл үшін оның әр кезеңі біртұтас және басқа элементтермен келісілуі керек. Мұндай жағдайларда ғана адам мен әлеуметтік капиталдың деградациясының алдын алуға, түпкілікті оң нәтижеге қол жеткізуге болады, яғни әлеуметтік игіліктерді нақты пайдалану.

Мәдени құқықтарды жүзеге асыруға азаматтардың өздері белсенді қатысуы керек, олар көбінесе мемлекеттік механизмнің жұмысының сапасына және олардың әлеуметтік-мәдени игіліктерді алуына байланысты. Олардың өздері құқықтар мен бостандықтарды тиімді іске асыруға қол жеткізуі, өз құқықтарын қорғауы, ынтымақтастық пен гуманизм көрсетуі қажет. Бастамашыл, дербес және жауапты тұлғаны қолдауды көздейтін күшті мемлекеттік әлеуметтік және мәдени саясат қазақстандық қоғам мен мемлекеттілікті мәдениет пен мәдени құқықтар мен бостандықтар маңызды және беделді орын алатын жағдайға келтіруге қабілетті.

Қорытынды

Адам мен азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтары жүйесінде мәдени құқықтар маңызды орынға ие. Ұзақ уақыт бойы Қазақстан мемлекетінде осы құқықтар тобына экономикалық және әлеуметтік сипаттағы жинақталған проблемаларға, өзге де факторларға байланысты тиісті көңіл бөлінбеді. Әрине, мәдени құқықтар адамның және азаматтың басқа конституциялық құқықтары мен бостандықтарымен бірлікте қарастырылуы керек, өйткені құқықтар жүйелі, жан-жақты, өзара іс-қимыл кезінде жүзеге асырылған кезде толыққанды жүзеге асырылады. Алайда, демократиялық және әлеуметтік мемлекетте құқықтардың кез-келген тобын, оның ішінде мәдени құқықтарды ескермеу, олардың маңыздылығын төмендету қажет емес.

Мәдени құқықтарды теориялық тұрғыдан түсіну мәселесі мемлекет пен құқықтың

9 Рекомендация, касающаяся наиболее эффективных мер обеспечения общедоступности музеев (14 февраля 1960 года) // <https://docs.cntd.ru/document/901756979> (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

10 Рекомендация о сохранении фольклора от 15 ноября 1989 года // <https://docs.cntd.ru/document/902084650> (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

конституциялық құқық ғылымында да, мемлекет және құқық теориясы мен тарихында да зерттеу тақырыбына айналады. Бұл құқықтар мен бостандықтар адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының Конституцияда және заңда, басқа актілерде белгіленген ерекше және салыстырмалы түрде тәуелсіз тобы, адамның мәдени және ғылыми өмір саласындағы өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктері, сондай-ақ мемлекет кепілдік берген әркімнің әлеуметтік-мәдени игіліктердің бүкіл кешенін еркін

пайдалану құқығы ретінде қарастырылуы керек.

Жеке тұлғаның мәдени құқықтарын іске асырудағы басты міндет - тұтастай алғанда адам құқықтарын терең және жалпыға бірдей құрметтеуді қамтамасыз ету. Сондықтан құқықтардың осы тобының мемлекеттік және өзге де кепілдіктерінің деңгейін арттыру - Қазақстан мемлекетінің, оның жұртшылығының, азаматтарының өзекті және басты міндеті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ростовщиков И.В. *Обеспечение прав и свобод личности в СССР: вопросы теории.* Саратов: Изд-во Саратовского гос. ун-та, 1988. – 120 с.
2. Гойман В.И. *Механизм обеспечения реализации законов в современных условиях // Государство и право.* - 1991. - № 12. - С. 12-13.
3. Ивакина Д.С. *Конституционные права и свободы граждан Российской Федерации в области культуры: монография.* – Старый Оскол: ТНТ, 2020. – 208 с.
4. Белянская О.В. *Механизм непосредственной реализации прав и свобод личности: дис. ... канд. юрид. наук.* - Тамбов, 2003. – 182 с.
5. Плотникова И.Н. *Конституционное право человека и гражданина на предпринимательскую деятельность в России: монография / под ред. В.Т. Кабышева.* – Саратов: Саратовская государственная академия права, 2004. – 191 с.

REFERENCES

1. Rostovshchikov I.V. *Obespecheniye prav i svobod lichnosti v SSSR: voprosy teorii.* Saratov: Izd-vo Saratovskogo gos. un-ta, 1988. – S. 117.
2. Goyman V.I. *Mekhanizm obespecheniya realizatsii zakonov v sovremennykh usloviyakh // Gosudarstvo i pravo.* - 1991. - № 12. - S. 12-13.
3. Ivakina D.S. *Konstitucionnye prava i svobody grazhdan Rossijskoj Federacii v oblasti kul'tury: monografija.* – Staryj Oskol: TNT, 2020. – 208 s.
4. Belyanskaya O.V. *Mekhanizm neposredstvennoy realizatsii prav i svobod lichnosti: dis. ... kand. yurid. nauk.* - Tambov, 2003. – 182 s.
5. Plotnikova I.N. *Konstitutsionnoye pravo cheloveka i grazhdanina na predprinimatel'skuyu deyatel'nost' v Rossii: monografiya / pod red. V.T. Kabysheva.* – Saratov: Saratovskaya gosudarstvennaya akademiya prava, 2004. – 191 s.